નારાયણ જ્ઞાનપ્રચારમાળા : પુ૦ ૫

પહેલો કલાલ

ટૉલ્સ્ટૉય

કાર્યાલય : અમદાવાદ

અમારાં બીજાં પ્રકાશનો

ગૂજરાતનું અગ્રગણ્ય માસિક | બીજાં પુસ્તકો

...ગુજરાતના વિખ્યાત ... ચયન
દ્વિ... ને 'મંજય'ની વાર્તાઓ,
...ગદી કટાક્ષો, 'શેષ'
... ...ઓ તમને
માત્ર આ ... ...ળશે.

લવાજ...
હિંદમાં રૂ ૫) પરદેશનો ...

... (પાકું)	૧–૮–૦
... ,, (કાચું)	૧–૪–૦
...કાગવાસની કહાણી	૦-૧૨-૦
રાષ્ટ્રગીત	૦ ૧૨-૦
અનંતા	૦–૮–૦
...આની લડત	૦–૩–૦
...	૦–૮–૦

પ્રસ્થાન કાર્યાલય : ...ાદ

હરિહરનારાયણ જ્ઞાનપ્રચારમાળા ∴ પુ૦ ૫

પહેલો કલાલ

[ટૉલ્સ્ટૉય કૃત એક નાટક]

પ્રકાશક

પ્રસ્થાન કાર્યાલય

અમદાવાદ

એક આનો

સંચાલક અને પ્રકાશક
રણછોડજી કેસુરભાઈ મીસ્ત્રી
પ્રસ્થાન કાર્યાલય
અ મ દા વા દ

નિવેદન

આજે જ્યારે દેશભરમાં દારૂનિષેધની ચળવળ પૂર જોશમાં ચાલી રહી છે ત્યારે રશિયાના સંત કાઉન્ટ ટૉલ્સ્ટૉયનું આ નાટક હોંશથી વંચાશે. ગામડાના ભોળા-ભલા ખેડૂતો દારૂના પાશમાં કેવી રીતે સપડાય છે એનું સુંદર દૃશ્ય નાટકકાર પોતાની વિલક્ષણ પણ સાદી શૈલીમાં સચોટ રીતે રજૂ કરે છે. ખેડૂતો અને મજૂરો પણ નાટકને બરાબર સમજી શકે, એનું વાતાવરણ ઝીલી શકે એ માટે પાત્રોની પસંદગી પણ સરસ રીતે થઈ છે એ વાચકો જોઈ શકશે.

માણસ પાસે જ્યારે કશું પોતાનું નથી હોતું ત્યારે તે કેટલો ઈશ્વરની નજીક હોય છે; અને પછી જ્યારે તેને પેટ ભરવા ઉપરાંત વધારેનો પરિગ્રહ થાય છે ત્યારે તે કેવો લોભવૃત્તિમાં સંડોવાય છે અને ધીમે ધીમે ઇશ્વરથી દૂર ને દૂર થતો જાય છે અને શેતાન તેને કેમ પોતાના કબજામાં લે છે અને તેનું પતન શરૂ થાય છે એનું સચોટ ચિત્ર આ નાટકદ્વારા કર્તાએ રજૂ કર્યું છે.

મૂળ આ નાટક 'પ્રસ્થાન' માસિકમાં છપાયું હતું તે પ્રચારયોગ્ય લાગવાથી પુસ્તકાકારે પ્રસિદ્ધ કર્યું છે.

પ્રકાશક

પહેલી આવૃત્તિ
*
સં. ૧૯૮૯

મુદ્રક
ગજાનન વિ. પાઠક
આદિત્ય મુદ્રણાલય
રાયખડ: અમદાવાદ

પહેલો કલાલ

[ટૉલ્સ્ટૉય કૃત એક નાટક]

પાત્રો

એક ખેડૂત

તેની — સ્ત્રી
તેની — માતા
તેની — નાની છોકરી

તેનો દાદો

પાડોશી

ગામના ચાર વડિલો

સ્ત્રીઓ, ડોશીઓ, છોકરીઓ અને છોકરાઓ

શેતાનનો મુખી

તેનો મંત્રી

ભપકાદાર શેતાન બટુક

બીજા શેતાન બટુકો

પહેરેગીરો અને દ્વારપાળો

અંક પહેલો

ખેડૂત : [ખેડે છે. આકાશ સામું જોઇ] બપોર થયા. હળ છોડવાનો વખત થયો. ચાલ,–આગળ ચાલ. થાકી ગયો? ગરીબ બિચારું પ્રાણી! એક વધારે ફેરો. અને ફરી પાછો આવ એટલે છેલ્લો ચાસ પૂરો થશે. પછી જમવાનું. રોટલો સાથે લઇ આવ્યો એ ઠીક કર્યું. હું ઘેર જવાનો નથી; પણ કૂવા પાસે બેસીને રોટલાનાં એક બે બચકાં ભરી જરા આરામ લઇશ. અને એટલામાં પેગી આમતેમ ચરશે. પછી ઇશ્વરની મહેરબાનીથી ફરી કામ ઉપર અને વખતસર ખેડ પૂરી થશે.

[એક બટુક–શેતાન પ્રવેશ કરે છે અને એક ઝાડની પાછળ સંતાઇ જાય છે.]

બટુક શેતાન : જુઓ, કેવો સરસ માણસ છે! ઇશ્વરનું જ નામ લીધા કરે છે! પણ યાર જરા થંભી જા. થોડા વખતમાં જ તું શેતાનનું નામ લેતો થઇ જઇશ. એનો રોટલો હું લઇ લઉં છું! થોડા જ વખતમાં રોટલા વિના હેરાન થઇ જશે અને આમતેમ શોધ્યા કરશે. ભૂખ લાગશે એટલે શપથ લેવા માંડશે અને શેતાનને બોલાવશે.

[રોટલો લઇ લે છે અને ઝાડી પાછળ સંતાઇ જાય છે. પછી ખેડૂત શું કરે છે એ તપાસ્યા કરે છે.]

ખેડૂત : [ઘોડાને છોડી નાખે છે] ઇશ્વરની મહેરબાની! [ઘોડાને છૂટો મૂકી દે છે અને એનો ડગલો જ્યાં પડ્યો છે ત્યાં જાય છે.] ખૂબ ભૂખ લાગી છે. ઘરવાળીએ રોટલો તો મોટો કરી આપ્યો છે; પણ જુઓ તો ખરા, કે હું આખો ખાઇ જાઉં છું કે નહિ? [ડગલાની પાસે આવે છે] ગૂમ! મેં ડગલાની નીચે મૂક્યો હશે. [ડગલો ઊંચો કરે છે] નહિ, અહીંઆં પણ નથી. શું થઇ ગયું? [ડગલો ખંખેરે છે]

બટુક: [ઝાડની પાછળથી] હવે ખોળો બચ્ચા, ખોળો. અહીંઆં આ મેં સાચવી રાખ્યો છે. [રોટલા ઉપર બેસે છે.]

ખેડૂત: [હળ હલાવે છે અને ડગલો ફરીથી ખંખેરે છે] આ તો અજાયબી ! ભારે અજાયબી ! અહીં કોઈ હતું તો નહિ, અને છતાં યે રોટલો ગૂમ થઇ ગયો ! પંખીઓએ જો ખાધો હોત તો આમતેમ થોડાક ટુકડા તો પડયા હોત ને ? પણ અહીં તો એકે ટુકડો નથી. અહીંઆં કોઈ આવ્યું નથી અને છતાંયે કોઇક લઇ ગયું !

બટુક : [ઊભો થાય છે અને ડોકિયું કરે છે] હવે એ શેતાનને બોલાવશે.

ખેડૂત : વારુ, એનો કાંઈ ઉપાય નથી. કાંઈ ફિકર નહિ. એથી કાંઇ હું ભૂખે મરી જવાનો છું ? જો કોઇકે લીધો છે તો કોઇકે તો લીધો છે ! એ ખાઇને એનું ભલું થાઓ !

બટુક : [થૂંકે છે] આહ ! કમબખ્ત ખેડૂત ! આ તો શપથ લેવાને બદલે કહે છે કે ભલું થાઓ ! આવા માણસનું કેમ કરવું ?

[ખેડૂત આરામ લેવા સૂઈ જાય છે. ક્રુસની સંજ્ઞા કરે છે, બગાસું ખાય છે અને ઊંઘી જાય છે.]

બટુક : [ઝાડી પાછળથી બહાર આવે છે] ઉપરી સાહેબ માટે બોલવું સહેલું છે. સાહેબ કહ્યા કરે છે કે 'તું નરકમાં પૂરતા ખેડૂતો નથી લાવતો. જો ને, દરરોજ કેટલા બધા વેપારીઓ, શિષ્ટ લોકો અને જાત જાતના માણસો સંખ્યાબંધ આવે છે અને કેટલા થોડા ખેડૂતો !' પણ હવે આ માણસને કેવી રીતે ફસાવવો ? એને પકડવાની કોઈ પણ રીત નથી. મેં એનો છેલ્લો રોટલો ચોર્યો નથી ? આનાથી વધારે હું શું કરું ? છતાંએ એણે શપથ ન દીધા ! શું કરવું એ મને સૂઝતું નથી. ઠીક. મારે જઇને નિવેદન તો રજૂ કરવું જોઇએ ને ?

[જમીનમાં અદૃશ્ય થાય છે.]

અંક પહેલો પૂરો

અંક બીજો

શેતાનોનો સરદાર સૌથી ઊંચા આસને બેઠો છે. તેનો મંત્રી તેનાથી નીચા આસને બેઠો છે. તેની આગળ એક મેજ છે અને તેના ઉપર લખવાનાં સાધનો છે. દરેક બાજુએ પહેરેગીરો ઊભા છે. જમણી બાજુએ જુદા જુદા પ્રકારના પાંચ શેતાન-બટુકો છે. ડાબી બાજુએ દરવાજા પાસે દરવાન છે. સરદારની આગળ એક ભપકાદાર શેતાન-બટુક ઊભો છે.

ભપકાદાર બટુક : ત્રણ વર્ષમાં ૨,૨૦,૦૦૫ માણસો કુલ પકડયા છે. તે બધાયે અત્યારે મારા કબજામાં છે.

મુખ્ય શેતાન : સારુ. આભાર. જાઓ.

ભપકાદાર બટુક જમણી બાજુએ જાય છે.

મુખ્ય શેતાન : [મંત્રીને] કંટાળી ગયો છું. હજી ઘણું કામ બાકી છે : કોનાં નિવેદનો આવ્યાં છે, અને હજી કોનાં બાકી છે ?

મંત્રી : [આંગળીના વેઢા ગણે છે અને ગણતાં ગણતાં જમણી બાજુના તરફ આંગળી કરે છે. જે બટુકની વાત થાય છે તે બટુક સલામ ભરે છે] શિષ્ટ લોકોમાં નિમેલા શેતાનનું નિવેદન આપણી પાસે આવી ગયું છે. તેણે એકંદરે ૧૮૩૬ જણાંને કબજે કર્યાં છે. અને વેપારીઓના શેતાન તરફથી ૯૬૪૩. અમલદારોના શેતાન તરફથી ૩૪૨૩ આવ્યા છે. સ્ત્રીઓના શેતાનનો હમણાં જ હેવાલ આવ્યો છે તે : ૧,૮૬,૩૧૫ પરણેલી સ્ત્રીઓ અને ૧૭,૪૩૮ કુંવારીઓ. ફક્ત બે શેતાનો રહી ગયા છે : વકીલોનો અને ખેડૂતોનો. કુલે યાદી ઉપર ૨,૨૦,૦૦૫ જીવો છે.

મુખ્ય શેતાન : વારુ, આજે જ આપણે બધું કામ પૂરું કરી દઇએ. [દરવાનને] એ લોકોને દાખલ કરો.

વકીલોનો શેતાન પ્રવેશ કરે છે અને સરદારને સલામ કરે છે.

મુખ્ય શેતાન : વારુ, તમારું કામ કેમ ચાલ્યું ?

વકીલોનો શેતાન-બટુક : [હસતો અને હાથ ઘસતો]

બરાબર કામ મારાં છે

મશી સરખાં એ ધોળાં છે.

જગત પેદા થયું ત્યારથી તે આજસુધીમાં આના જેવી લૂંટ મેં કદી કરી હોય એમ મને યાદ નથી.

મુખ્ય શેતાન : શું ? તેં એટલા બધા પકડયા છે ?

વકીલોનો શેતાન : એમાં સંખ્યા એ બહુ મહત્ત્વનો મુદ્દો નથી. માણસો તો ફક્ત ૧૩૫૦ જ છે, પણ કેવા અફલાતૂન માણસો છે ! એવા માણસો છે કે શેતાનોને પણ શરમાવી દે ! આપણે લોકોને ફસાવીએ તેના કરતાં તેઓ વધારે કુશળતાથી ફસાવી શકે છે. એ લોકોમાં મેં એક નવીન રીત દાખલ કરી છે.

મુખ્ય શેતાન : કયી રીત ?

વકીલોનો શેતાન : સાંભળો ! પહેલાં વકીલો ન્યાયાધીશના મદદનીશ તરીકે કામ કરતા અને ત્યાં લોકોને છેતરતા; પણ હવે તેઓ ન્યાયાધીશોથી દૂર રહીને પણ એમનું કામ કરી શકે એવી ગોઠવણ મેં કરી છે. જે એમને વધારેમાં વધારે ફી આપે તેને જ તેઓ મદદ કરે છે. અને તેઓ એમનાં કામમાં એટલી બધી જહેમત ઉઠાવે છે કે જ્યાં કશું યે ન હોય ત્યાં યે પણ આખો કેસ ઊભો કરી આપે છે. વકીલો અને અમલદારો મળી તે લોકોને એટલી સારી રીતે ફસાવી શકે છે કે આપણે શેતાનો પણ એવી રીતે તેમને ન ફસાવી શકીએ !

મુખ્ય શેતાન : વારુ. પછી હું એમને જોઇશ. તું હમણાં જા.

વકીલોનો શેતાન જમણી બાજુએ જાય છે.

મુખ્ય શેતાન : [દરવાનને] છેલ્લાને દાખલ કરો.

ખેડૂતોનો બટુક-શેતાન પ્રવેશ કરે છે. તેના હાથમાં રોટલો છે. એક જમીન સુધી વાંકો વળીને સલામ કરે છે.

ખેડૂતોનો શેતાન : આ રીતે હું લાંબો વખત રહી શકીશ નહિ ! મને બીજું કામ સોંપો.

મુખ્ય શેતાન : બીજું શું કામ ? શેનો બડબડાટ કરે છે ? શું બબડે છે ? ઊભો થા, અને કાંઇક સમજાય એમ બોલ. તારું નિવેદન લાવ. ચાલુ અઠવાડિયામાં તેં કેટલા ખેડૂતોને પકડ્યા ?

ખેડૂતોનો શેતાન : [રડતો] એક પણ નહિ !

મુખ્ય શેતાન : શું ? એક પણ નહિ ? તું શું કહેવા માગે છે ? તું શું કરતો હતો ? ક્યાં રખડતો હતો ?

ખેડૂતોનો શેતાન : [ગણગણાટ કરતો] હું રખડતો ન હતો. દરેક વખતે થાય એટલી મહેનત તો કરી છે; પણ કશું વળ્યું નહિ. આ જુઓ, મેં જઇ એક ખેડૂતની હાજરીમાં એનો છેવટનો રોટલો લઈ લીધો. ત્યારે એ શપથ લેવાને બદલે ઊલટું મારું ભલું થાય એમ બોલ્યો !

મુખ્ય શેતાન : શું... ? શું... ? શું ગડબડાટ કરે છે ? જા. નાક સાફ કરી આવ અને અક્કલ ઠેકાણે રાખીને બોલ. તું શું બોલે છે એ કાંઇ સમજાતું નથી.

ખેડૂતોનો શેતાન : સાંભળો ! એક ખેડૂત ખેડતો હતો. મને ખબર પડી કે તે તેની સાથે ફક્ત એક રોટલો લાવ્યો છે અને તેની પાસે બીજું કાંઈ ખાવાનું નથી. મેં રોટલો ચોરી લીધો. નિયમ પ્રમાણે એણે શપથ લેવા જોઈતા હતા, પણ એના બદલામાં એણે શું કર્યું ? એ કહે છે કે “ જેણે લીધું હોય તે ભલે ખાય. એનું ભલું થાઓ ! ” આ રોટલો હું મારી સાથે લઇ આવ્યો છું. આ રહ્યો.

મુખ્ય શેતાન : વારુ. અને બીજાઓ વિષે શું હકીકત છે ?

ખેડૂતોનો શેતાન : એ બધા એકસરખા છે ! એમનામાંથી એક પણ હું લાવી શક્યો નથી.

મુખ્ય શેતાન : તું ખાલી હાથે મારી આગળ આવવાની હિંમત કેમ કરી શકયો ? અને ખાલી હાથે આવ્યો એ જાણે બસ ન હોય એમ વળી આ ગંધાતો ટુકડો લઇને આવ્યો ! તું મારી મશ્કરી કરવા માગે છે? તારે જહાનમમાં રહેવું છે અને આળસુનું ખાવું છે ! બીજાઓ થાય એટલું કરે છે, સખત મહેનત કરે છે. જો, તેઓમાંના દરેકે [બટુકો તરફ બતાવતાં] દશ હજાર, વીશ હજાર અથવા બે લાખ સુધી માણસો આપ્યા છે. અને તું ખાલી હાથે આવે છે. અને આ ગંધાતો ટુકડો લઇને આવે છે ! અને નકામો લાંબું લાંબું કાંતે છે. બડબડાટ કરે છે અને કામ તો કરતો નથી. અને એથી જ તું કોઇને પકડી શકયો નથી. પણ બચ્ચા, જરા ઊભો રહે, હમણાં હું તને એક બે પાઠ ભણાવી દઉં છું.

બે૦-શે૦ : આપ મને શિક્ષા કરો તે પહેલાં હું કહું તે જરા સાંભળો. જે શેતાનોને શિષ્ટ લોકો, ને વેપારીઓ કે સ્ત્રીઓ સાથે કામ કરવાનું છે એ લોકોને માટે તો બધું ઠીક છે. એમને માટે તો બધું સીધુંસટ કામ છે. કોઇ અમીરને તમે એક મુગટ બતાવો અથવા તો સરસ જાગીર બતાવો કે તરત જ તે તમારા કબજામાં આવી જાય છે અને પછી તેને મરજીમાં આવે ત્યાં લઇ જઇ શકાય. વેપારીનું પણ એમ જ છે. એને થોડાક પૈસા બતાવો અને તેની લોભવૃત્તિ જાગ્રત કરો, એટલે એને પણ ગમે ત્યાં લઇ જવાય. સ્ત્રીઓની સાથે પણ એટલું જ સહેલું કામ છે. એમને ઘરેણાં અને મિઠાઇ આપો એટલે પછી તમે એમની સાથે ગમે તે કરી શકો. પણ ખેડૂતો સાથે કામ પાડવું ઘણું કઠણ છે. ખેડૂત તો સવારથી રાત સુધી કામ કરે છે. કેટલીક વાર તો રાતે પણ કામ કરે છે, અને ઇશ્વરને મનમાં રાખ્યા વિના તે પગલું પણ ભરતો નથી. તો એને કેવી રીતે કબજામાં લેવો ? સાહેબ ! મને આ ખેડૂતોમાંથી ખસેડો. હું એમનાથી કંટાળી ગયો છું, ખૂબ કંટાળી ગયો છું અને વધારામાં આપનો કોપ વહોરી લીધો !

મુ૦-શે૦ : તું મને છેતરે છે, અલ્યા એદી ! બીજાઓની વાત કરવાનો શો અર્થ છે ? તેઓ વેપારીઓ, અમીરો અને સ્ત્રીઓને પકડી શક્યા છે, કારણ કે તેમની સાથે કેમ વર્તવું એની તેઓને ખબર છે; અને તેઓ માટે નવી જાળો પાથરતાં પણ તેમને આવડે છે. જો, જો પેલા વકીલોના શેતાન તરફ જો. એણે તદ્દન નવો માર્ગ શોધી કાઢ્યો છે. તારે પણ કાંઈક નવો માર્ગ શોધી કાઢવો જોઈએ. તારે પણ કાંઈક ગોઠવવું જોઈએ. તું તો રોટલાનો એક ટુકડો ચોરી લાવ્યો છે અને તેની બડાઈ હાંક્યા કરે છે; જાણે ભારે ચતુરાઈ કરી ! એમની આજુબાજુ જાળો ગોઠવ અને તેઓ ખાતરીથી એક અથવા બીજી જાળમાં ફસાઈ જવાના. પણ તું આમતેમ રખડ્યા કરે છે અને એમના રસ્તા સાફ રાખે છે તેથી ઊલટા ખેડૂતો વધારે દૃઢ બન્યા છે. તેઓ તેમના છેવટના ટુકડાની પણ દરકાર કરતા નથી. તેઓ જો આ રસ્તે જશે અને તેમની સ્ત્રીઓને પણ એમ કરવાનું શીખવશે, તો પછી આપણા પંઝાની તદ્દન બહાર જતા રહેશે. કાંઈક નવું શોધી કાઢ. અને આ મુશીબતમાંથી નીકળવાનો પ્રયત્ન કર.

ખે૦-શે૦ : એ કેમ શોધવું, એ મને સૂઝતું નથી. મને જવા દો. મારાથી હવે એ કામ થઈ શકે એમ નથી.

મુ૦-શે૦ : [ગુસ્સે થઈને] નહિ થઈ શકે ? તારા મનમાં તું શું સમજે છે ? તારા બદલે શું હું કામ કરવા જવાનો છું ?

ખે૦-શે૦ : મારાથી નહિ થઈ શકે.

મુ૦-શે૦ : નહિ થઈ શકે ? જરા ઊભો રહે. અરે ત્યાં કોણ છે ? નેતર લાવ. એને બરાબર લગાવ.

પહેરેગીરો ખેડૂતના શેતાનને પકડે છે અને તેને ફટકાવે છે.

ખે૦-શે૦ : ઓ ! ઓ ! ઓ !

મુ૦-શે૦ : કેમ, કાંઈ સૂઝ્યું ?

ખે૦-શે૦ : ઓ ઓ ! મારાથી નહિ બની શકે.

મુ૦-શે૦ : જરા એને વધારે ચખાડો. [તેઓ વધારે સોટીઓ મારે છે] કેમ કાંઇ સૂઝયું ?

ખે૦-શે૦ : હા ! હા ! કાંક સૂઝયું.

મુ૦ શે૦ : વારુ, કહે, શું સૂઝયું ?

ખે૦-શે૦ : મને એક યુક્તિ સૂઝી છે, કે જેથી તે બધાયે મારા પંઝામાં આવી જશે. પણ આપે મને એ ખેડૂતના મજૂર તરીકે રહેવાની છૂટ આપવી પડશે. એ યુક્તિ શું છે તે હું આપને પહેલેથી કહી શકું એમ નથી.

મુ૦ શે૦ : વારુ, પણ ધ્યાનમાં રાખજે કે, જો પેલો ટુકડો લાવ્યાનું પ્રાયશ્ચિત્ત ત્રણ વર્ષમાં નહિ કરે તો હું તારી જીવતાં ચામડી ઉતરાવીશ.

ખે૦-શે૦ : તે બધાયે ત્રણ વર્ષમાં તો મારે વશ થઇ જવાના.

મુ૦ શે૦ : વારુ, ત્રણ વર્ષ પૂરાં થશે એટલે હું જાતે આવીને જોઇ જઇશ.

અંક બીજો પૂરો

અંક ૩ જો

ખળું, કોઠાર અને ધાનથી ભરેલાં ગાડાં. ખેડૂતોનો શેતાન મજૂર તરીકે કામ કરે છે. ગાડાંમાંથી તે અનાજ પાવડાથી નીચે નાખે છે, અને ખેડૂત તેને પાલીમાં ભરીને લઇ જાય છે.

મજૂર :—સાત !

ખેડૂત : કેટલા મણ ? *

મ૦ : [કોઠારના બારણા ઉપરના આંકડા જુએ છે] છવ્વી મણ! અને આ ૨૭ મા મણનું ત્રીજું તોલું છે.

ખે૦ : બધું માશે નહિ. કોઠાર લગભગ ભરાઇ ગયો છે.

મ૦ : પાવડાથી સરખું અને બરાબર કરો.

ખે૦ : વારુ, એમ કરું.

પાલી લઇને જાય છે.

મ૦ : [એકલો તેની ટોપી ઉતારે છે. તેનાં શીંગડાં દેખાય છે એને પાછાં આવતાં થોડી વાર થશે. મારાં શીંગડાંને જરા પંપાળી લઉં. [શીંગડાં બહાર નીકળે છે] મારા જોડા પણ જરા કાઢી નાખું. એ જ્યારે અહીંઆં હોય છે ત્યારે મારાથી આમ કરાતું નથી. [એના જોડા કાઢી નાખે છે. એની ખરીઓ દેખાય છે. ઊમરા ઉપર બેસે છે.] અત્યારે ત્રીજું વર્ષ ચાલે છે. હિસાબ આપવાનો વખત આવી પહોંચ્યો છે. તે ભરી શકે તેના કરતાં તેની પાસે વધારે અનાજ છે. હવે એને એક બાબત શીખવવાની બાકી છે. પછી ભલે સરદાર જાતે આવીને જુએ. તે વખતે મારી પાસે બતાવવા જેવું કંઇક હશે. પછી પેલા રોટલાની ભૂલની મને માફી આપશે. પાડોશી આવે છે. મજૂર પોતાનાં શીંગડાં અને ખરી સંતાડી દે છે.

પાડોશી : જે ! જે !

મ૦ : જે ! જે !

---

* મૂળમાં ક્વાર્ટર=૨૮ પાઉન્ડ.

પા૦ : તારા શેઠ ક્યાં ગયા?

મ૦ : તે અનાજને બરાબર પાથરવા ગયા છે. બધું અનાજ અહીં માતું નથી.

પા૦ : મારું વા'લું! તારો શેઠ તો બહુ નસીબદાર છે. ભરવાની જગા કરતાં યે વધારે પેદા થાય છે. આ બે વર્ષમાં તારા શેઠને જે પાક ઊતર્યો છે તે જોઇને આ બધા અચરજ પામી ગયા છે. જાણે ભવિષ્યમાં શું થવાનું છે એની એને કોઇએ ખબર ન આપી હોય! ગયે વર્ષે વરસાદ ન પડયો એટલે એણે ભેજવાળા ખાડામાં વાવેતર કર્યું. બીજાઓને કશો પાક ન ઊતર્યો; જ્યારે તમારું ખળું તો અનાજનાં ડુંડાંથી ઊભરાઈ જતું હતું. આ વર્ષે ખૂબ વરસાદ પડયો એટલે એને ટેકરી ઉપર વાવેતર કરવાનું સૂઝી ગયું. બીજાનું અનાજ સડી ગયું; જ્યારે તમારો પાક સરસ ઊતર્યો! દાણો, વાહ, કેવો દાણો છે!

થોડાક દાણા લે છે, હાથમાં તોળે છે અને ચાવે છે.

ખે૦ : [ખાલી પાલી લઇ પ્રવેશ કરે છે] કેમ ભાઇ, કેમ ચાલે છે?

પા૦ : જો! જો! અહીંઆં હું તમારા મજૂરને કહેતો હતો કે અનાજ ક્યાં વાવવું એની તમે કેટલી સરસ અટકળ કરી શકયા! દરેક જણને તમારી ઇર્ષ્યા આવે છે! કેવા મોટા ઢગલા! અનાજના કેવા મોટા ઢગલા તમારે ત્યાં થયા છે! દશ વર્ષમાં ખાધે ખૂટશે નહિ!

ખે૦ : એ બધા આ નિકોલસના પ્રતાપ છે. [મજૂરને બતાવે છે] એ બધું એનું નસીબ છે. ગયે વર્ષે મેં એને જ ખેતી કરવા મોકલ્યો. એટલે એણે શું કર્યું? જઇને ભેજવાળી જમીનમાં ખેતી કરી આવ્યો! મેં એને સખત ઠપકો આપ્યો. પણ છેવટે એણે મને ત્યાં જ વાવેતર કરવા સમજાવ્યું. અને મેં એમ કર્યું. અને એમાંથી ખૂબ ફાયદો થયો! અને આ વર્ષે પણ એણે સાચી અટકળ કરી અને ટેકરી ઉપર વાવેતર કર્યું!

પા૦ : જાણે એમ લાગે છે કે ઋતુ કેવી નીવડશે એની એને ખબર હોય ! સાચે, તમારે પુષ્કળ અનાજ થયું છે ! એમાં કાંઇ શંકા નથી ! [થોડી વાર કોઇ બોલતું નથી] હું તમારી પાસે એક કોથળો રાય* ઉછીની લેવા આવ્યો છું. અમારું બધું વપરાઇ ગયું છે ! આવતે વર્ષે હું પાછું આપી જઇશ !

ખે૦ : વારુ, લઇ જાઓ.

મ૦ : [ખેડૂતને કોણી મારતો] આપશો નહિ !

ખે૦ : ચૂપ રહે હવે ! લઇ જાવ.

પા૦ : પાડ તમારો ! આ હું દોડતો લઇ આવું !

મ૦ : [બાજુએ] એ એની જૂની રીતોને વળગી જ રહે છે. હજી આપ્યા જ કરે છે. તે દર વખતે મારું કહ્યું નથી કરતો. પણ જરા થોભી જા. થોડી જ વારમાં તે આપતો બંધ થઈ જશે.

ખે૦ : [ઊમરા ઉપર બેસતાં. પાડોશી જાય છે] ભલા માણસને શા માટે ન આપવું જોઇએ ?

મ૦ : આપવું એ એક બાબત છે અને પાછું લેવું એ બીજી બાબત છે ! તમે જાણો છો જ કે, ધીરવું એ ટેકરી ઉપરથી નીચે ગબડાવવા જેવું છે; જ્યારે દેવું વસૂલ કરવું એ ટેકરી ઉપર લઇ જવા બરાબર છે. ઘરડિયાંની એ કહેવત છે.

ખે૦ : ચિંતા ન કર. આપણી પાસે પુષ્કળ અનાજ છે.

મ૦ : હા, પણ તેથી શું ?

ખે૦ : આપણી પાસે પૂરતું છે, આવતા પાક સુધી ચાલે એટલું છે; એટલું જ નહિ પણ આગળ બે વર્ષ સુધી ચાલે એટલું છે. આટલા બધાનું આપણે શું કરીશું ?

મ૦ : આપણે એનું શું કરીશું ? અરે ! આ અનાજમાંથી તો હું કાંઇક એવું બનાવું ને કે જેથી તમે આખી જિંદગીભર આનંદ કરો !

---

* એક જાતનું અનાજ

ખેo : શું ? તું એમાંથી શું બનાવવાનો છું ?

મo : એક જાતનું પીણું. અને એ પીણું એવું થશે કે જ્યારે તમે નબળા હશો ત્યારે તમને તે તાકાત આપશે; તમે જ્યારે ભૂખ્યા હશો ત્યારે તમને તૃપ્તિ આપશે; ઊંઘ નહિ આવતી હોય ત્યારે ઊંઘ લાવશે. તમે ઉદાસીન હશો ત્યારે તમને લહેરમાં આણશે; તમને બીક લાગતી હશે ત્યારે તમને હિંમત આપશે—એવું પીણું હું બનાવી શકું એમ છું.

ખેo : ગપ્પાં !

મo : ભલે ગપ્પાં ! મેં જ્યારે તમને પેલા કળાણમાં વાવવાનું કહ્યું અને પછી ટેકરી ઉપર વાવવાનું કહ્યું ત્યારે એમ જ હતું ને ? ત્યારે તો તમને મારામાં વિશ્વાસ નો'તો; તો પણ હવે તો તમને ખાત્રી થઇ છે ને ? આ પીણાંનું પણ તમને એમ જ થશે.

ખેo : પણ એ પીણું તું શેનું બનાવીશ ?

મo : કેમ ? આ જ અનાજનું.

ખેo : પણ એમાં પાપ નહિ લાગે ?

મo : સાંભળો તો ખરા ! એમાં પાપ શેનું ? દુનિયામાં દરેક ચીજ માણસના આનંદને માટે જ ઈશ્વરે આપેલી છે !

ખેo : નથ્થુ, આ બધું ડહાપણ તું કયાંથી શીખી લાવ્યો ? અલ્યા તું દેખાય છે તો સાદો અને મહેનતુ માણસ ! આ બે વર્ષથી તું મારી સાથે રહે છે, પણ કોઇ દિવસ મેં તને જોડા ઉતારતો યે જોયો નથી. અને છતાં યે જાણે તું બધીએ વિદ્યા જાણતો હોય એમ લાગે છે ! કયાંથી શીખ્યો એ બધું ?

મo : દુનિયામાં બહુ ફર્યો છું.

ખેo : ત્યારે તું એમ કહે છે કે આ પીણું તાકાત આપે એવું થશે, ખરું ને ?

મ૦ : એક વાર વાપરી જોજો. અને પછી કહેજો કે એમાંથી કેટલો ફાયદો થાય છે ?

ખે૦ : ત્યારે એ બનાવાય કેવી રીતે ?

મ૦ : રીતની ખબર પડે, પછી કઠણુ નથી. ફક્ત એક તાંબાના અને બે લોઢાનાં વાસણુની જરૂર પડશે.

ખે૦ : એનો સ્વાદ સરસ લાગે છે ?

મ૦ : મધ જેવો મીઠો ! એક વાર ચાખશો કે પછી કદી છોડશો જ નહિ.

ખે૦ : એમ કે ? ઠીક. ત્યારે હું પાડોશીને ત્યાં જાઉં છું. એને ઘેર તાંબાનું વાસણુ હતું. અખતરો કરી જોઇએ !

અંક ત્રીજો પૂરો

અંક ૪ થો

ખળું. વચમાં ચૂલા ઉપર બંધ કરેલું તાંબાનું વાસણ, સાથે ચકલીવાળું બીજું એક વાસણ.

મજૂર : [ચકલી નીચે પ્યાલો ધરે છે અને દારૂ પીએ છે] સાહેબ! હવે એ તૈયાર છે!

ખેડૂત : [ઊભે પગે બેસે છે. જોતો] કેટલી વિચિત્ર વસ્તુ! મેળવણીમાંથી પાણી આવે છે! આ પાણીને કેમ પહેલું જવા દે છે?

મ૦ : એ પાણી નથી! એ તો પેલી ચીજ છે!

ખે૦ : કેમ નહિ? જો, તે કેટલું ચોખ્ખું છે! હું ધારતો હતો કે એ તો અનાજ જેવું પીળું થશે; આ તો બરાબર પાણી જેવું છે.

મ૦ : પણ તમે જરા સુંઘી તો જુઓ.

ખે૦ : વાહ! કેવી સુગંધ આવે છે! ઠીક ઠીક, એ સ્વાદમાં કેવું લાગે છે એ તો જરા જોઇએ! મને ચાખવા દે. [મજૂરના હાથમાંથી પ્યાલો લેવાનો પ્રયત્ન કરે છે.]

મ૦ : સંભાળજો! તમે ઢોળી નાખશો. [ચકલી ફેરવે છે, પીએ છે અને ઓઠ ચાટે છે.] બરાબર તૈયાર! લ્યો. ચાલો ત્યારે પીઓ.

ખે૦ : [પહેલાં જરાક ઘુટડો ભરે છે, પછી વધારે ને વધારે પીએ છે. આખરે પ્યાલો ખાલી કરે છે અને પાછો આપે છે.] હવે ત્યારે જરાક વધારે! આટલા એક ટીપાથી કંઇ સ્વાદ પરખાય નહિ!

મ૦ : [હસતાં] ઠીક! તમને તો આ ગમતો હોય એમ લાગે છે! [વધારે કાઢે છે]

ખે૦ : [પીએ છે] એહ! કોઇ ચીજ છે! ઘરવાળીને બોલાવીએ! એ માર્થા! આમ આવ, પેલું તૈયાર છે! ચાલ અહીં આવ!

સ્ત્રી અને નાની છોકરી પ્રવેશ કરે છે.

સ્ત્રી : શું છે ! આટલો બધો ઘોંઘાટ કેમ મચાવ્યો છે !

ખે૦ : આ અમે કાંઇક ગાળ્યું છે તે તો જરા ચાખ ! જો, [તેને પ્યાલો આપે છે] સુંઘ ! શેની વાસ આવે છે ?

સ્ત્રી : [સુંઘે છે] મારું વ્હાલું !

ખે૦ : પી !

સ્ત્રી : પણ એથી કદાચ નુકસાન થાય તો ?

ખે૦ : પીને મુરખી, પી !

સ્ત્રી : સાચે જ, સરસ છે !

ખે૦ : [જરા મદમાં] સરસ તો હોય જ ને ! તું જરા જો તો ખરી, શું થાય છે એ ! નીક કહે છે કે એ હાડકાંમાંથી બધો થાક કાઢી નાખે છે ! જુવાનિયા ઘરડા થાય છે. નહિ, ઘરડા જુવાન થાય છે ! હવે જો, મેં ફક્ત બે જ પ્યાલા પીધા છે ! છતાંએ મારાં હાડકાં હળવાં થઇ ગયાં છે ! [બડાઈ મારે છે] તું સમજીને ! જરા ઊભી તો રહે ! તું અને હું જયારે દરરોજ પીશું, એટલે આપણે જુવાન થઇશું ! માર્થા, આઘી આવ !

[તેને આલિંગન કરે છે]

સ્ત્રી : આઘો ખસ ! ઊલટો આ પીણાએ તો તને ગાંડો બનાવ્યો છે !

ખે૦ : જો સમજીને ! તું કહેતી હતી ને, કે નીક અને હું અનાજ બગાડીએ છીએ ! પણ જો, અમે હવે કેવી ચીજ તૈયાર કરી છે ? એહ ! સરસ છે, નહિ ?

સ્ત્રી : અલબત ! જો એ ઘરડાને ફરી જુવાન બનાવે છે તો એ સરસ જ છે. જો ને ! આનાથી તું કેટલો લ્હેરમાં આવી ગયો છે ? અને હુંએ લ્હેરમાં આવતી હઉં એવું મને લાગે છે ! બસ, ત્યારે ચલાવ ! આ ... આ ... [ગાય છે]

ખે૦ : હાં ! બરાબર છે ! આપણે બધાં ય જુવાન થઇ જઇશું ! બધાં ય જુવાન !

સ્ત્રી: સાસુજીને બોલાવીએ! તે હમેશાં ઉદાસીન રહે છે. અને બડબડયા કરે છે! એમને જરા તાજાં થવાની જરૂર છે! એ જુવાન થશે એટલે કંકાસ ઓછો કરશે!

ખેઠ: [મદમાં] હાં! માને બોલાવ! એમને અહીં બોલાવો, અને દાદાને પણ બોલાવો. એહ! મેરી, હું કહું છું કે તારા દાદાને અને દાદીને બોલાવી લાવ! જા દોડ! એમને કહે કે હવે ચૂલા પાસેથી આમ આવે! આપણે એમને ફરીથી જુવાન બનાવીશું! હવે ત્યારે દોડ! એક, બે, ત્રણ! ચાલ દોડ! તીરની માફક જા! [છોકરી દોડતી જાય છે] [સ્ત્રીને] આપણે એક બીજો પ્યાલો ઉડાવીએ.

મજૂર પ્યાલા ભરે છે અને બન્નેને આપે છે.

ખેઠ: [પીએ છે] પહેલાં આપણે માથે જુવાન થયા, પછી એ આપણા હાથમાં ઊતર્યું; હા, હવે એ આપણા પગે પહોંચ્યું છે! મને મારા પગ જુવાન થતા લાગે છે. એ એમની મેળે જ ચાલતા માંડે છે.

સ્ત્રી: [પીએ છે] નીક, તું બડો હુશીઆર છું. હવે ત્યારે કાંઈક વગાડ.

[મજૂર તીનતારો* લે છે અને વગાડે છે. ખેડૂત અને તેની સ્ત્રી નાચે છે.]

મજૂર : [દશ્યના આગળના ભાગમાં ઊભો ઊભો વાદ્ય વગાડે છે. અને ખેડૂત અને તેની સ્ત્રીની સ્થિતિ જોઇને હસે છે અને આંખો મચકાવે છે. પછી તે વગાડવાનું બંધ કરે છે; પણ પેલાં તો નાચ્યાં જ કરે છે.]

પેલા રોટલાનો તારે પૂરેપૂરો દંડ આપવો પડશે. મારાં દોસ્તો! હવે તમે તો પકડાઇ ગયાં છો! આ જાળમાંથી તેઓ હવે કદી નહિ નીકળી શકે. સરદારને ભલેને હવે આવવું હોય ત્યારે આવે!

---

* Balalayka એ ત્રણ તારનું તંતુવાદ્ય છે, અને રશિયન ખેડૂતો એ વાપરે છે. 'એકતારો' શબ્દ ઉપરથી તીનતારો એ શબ્દ બનાવ્યો છે.

એક તંદુરસ્ત દેખાતી ડોશી અને એક અતિશય ઘરડો સફેદ વાળવાળો ડોસો પ્રવેશ કરે છે. આ ડોસો ખેડૂતનો દાદો થાય છે.

દાદા : શું છે ? તમે ગાંડાં થઇ ગયાં છો ? બીજાં બધાં કામ કરે છે ત્યારે તમે નાચવા બેઠાં છો !

સ્ત્રી : [નાચે છે અને તાળીઓ પાડે છે.] આ...આ...આ... [નાચે છે]

પાપ કરું છું કબૂલ જ છે પણ
ઈશ્વર બીન અપાય ન કો જન.

ડોશી : અરે હલકટ ! હજી ચૂલો તો સાફ કર્યો નથી ને અહીંઆં નાચવા માંડી છું !

ખે૦ : માજી ! જરાક થોભો. અહીં શું ચાલી રહ્યું છે તે જરા જુઓ તો ખરાં ? અમે ઘરડા માણસોને ફરીથી જુવાન બનાવી શકીએ છીએ ! તમે આવ્યાં છો તો જરા પી જુઓ. [પ્યાલો આપે છે.]

ડોશી : કૂવામાં ઘણું યે પાણી છે. [સુંઘે છે] આમાં શુ નાખ્યું છે ? મારા બાપ ! કેવી સુગંધ છે !

ખે૦ : જરા પી તો જુઓ !

ડોશી : [ચાખે છે] મારું વહાલું ! પણ આ પીવાથી મરી તો નહિ જવાય ને ?

સ્ત્રી : અરે ! એથી તો ઊલટાં તમે વધારે જીવતાં થશો ! તમે ફરીથી જુવાન થશો.

ડોશી : ખોટી વાત ! [પીએ છે] સરસ લાગે છે ! આપણા પીણા કરતાં તો સારું છે. દાદા ! અહીંઆં આવો, જરા ચાખો. [દાદા નીચે બેસે છે અને માથું ધુણાવે છે.]

મ૦ : એ ડોસા સામું ન જોશો. પણ માજીને એક બીજો પ્યાલો આપો.

[ડોશીને વધારે આપે છે.]

ડોશી : કાંઇ ઇજા તો નહિ થાય ને? જરાક બળે છે ખરું. પણ લાગે છે સરસ!

સ્ત્રી : પી જાઓ. પછી તમારી નસોમાં નવું બળ આવશે.

ડોશી : ઠીક! હું ધારું છું કે મારે અખતરો તો કરવો પડશે! [પીએ છે]

સ્ત્રી : તમારા પગ સુધી એ પહોંચી ગયું?

ડોશી : તારા શરીરમાં તો સાચેસાચ એ દોડાદોડ કરતું લાગે છે. મને પણ અહીંઆં હવે એની અસર થાય છે. અલબત્ત, એથી શરીર હલકું ફૂલ થઇ જાય છે; ત્યારે, મને થોડો વધારે આપ. [ફરીથી પીએ છે] વાહ! હવે હું તદ્દન જુવાન થઇ ગઇ!

ખે૦ : મેં નો'તું કહ્યું?

ડોશી : અફસોસ! મારો બુઢ્ઢો અત્યારે અહીંઆં હોત તો કેવી મઝા પડત! હું જુવાનીમાં જેવી હતી એવી મને ફરીથી એ અત્યારે જોઈ શકત!

મજૂર વાદ્ય વગાડે છે. ખેડૂત અને તેની સ્ત્રી નાચે છે.

ડોશી : [વચમાં આવે છે] આ તે કાંઈ નાચ કહેવાય? જુઓ, હું તમને બતાવું. [નાચે છે] આમ નચાય. પહેલાં આમ અને પછી આમ. સમજ્યા?

દાદા વાસણ પાસે જાય છે. ચકલી ફેરવે છે અને દારૂને જમીન ઉપર ઢોળાઈ જવા દે છે.

ખે૦ : [દાદા તરફ ધસે છે] અરે ઘરડા ગદ્ધા! આ તું શું કરે છે? આટલી સરસ ચીજ ઢોળી નાખે છે? ખસ બુઢ્ઢા! [તેને ધક્કો મારે છે અને પ્યાલો ચકલી નીચે ધરે છે] તેં બધો ખાલી કરી નાખ્યો!

દાદા : આ વસ્તુ ખરાબ છે, સારી નથી! ઈશ્વરે તને સારો પાક તારે અને બીજાને ખાવા માટે આપ્યો છે. પણ તેં એ અનાજમાંથી શેતાનનું પીણું બનાવ્યું. એથી કશું ભલું થવાનું નથી. આ ધંધો છોડી દે, નહિ તો તું પાયમાલ થઈશ અને બીજાને ખરાબ કરીશ! તું આને પીણું ધારે છે? આ તો આગ છે આગ! તમને બધાને બાળી નાખશે!

ચૂલામાંથી એક સળગતું લાકડું લે છે અને ઢોળાયેલો દારૂ સળગાવે છે. દારૂનો ભડકો થાય છે. તેઓ બધા ભયભીત થઇને જોઇ રહે છે.

અંક ચોથો પૂરો

અંક ૫ મો

ઝૂંપડીની અંદરનો ભાગ. મજૂર એકલો. તેનાં શીંગડાં અને ખરીઓ દેખાય છે.

મ૦: અનાજ તો પુષ્કળ છે! રાખવાની જગા છે તેના કરતાં યે વધારે છે. અને એને પેલાનો સ્વાદ લાગ્યો છે! ફરીથી અમે એ ગાળ્યો છે. એક પીપ ભરીને એ સંતાડી મૂક્યો છે. અલબત્ત, હવે અમે એ કોઇને કામ વિના પાવાના નથી. પણ જ્યારે અમારે કોઇની પાસેથી કાંઇ કામ કરાવવું હશે ત્યારે અમે એને એની લહેજત ચખાડીશું! આજે મેં એ જ ગામનાં મોટેરાંઓને નિમંત્રણ આપવાનું અને બધાંને તે પાવાનું કહ્યું છે. એટલા માટે કે તેઓ તેના દાદાની અને તેની વચ્ચે મિલકતની વહેંચણી કરી આપે. અને બધું યે એને મળે અને દાદાને કશું યે ન મળે એવું કરે. મારાં ત્રણ વર્ષ આજે પૂરાં થાય છે. અને મારૂં કાર્ય પણ પૂરું થાય છે. ભલે સરદાર હવે આવે અને જાતે જ જુએ. એ પોતે જોવા આવશે તોપણ મારે હવે કાંઇ શરમાવા જેવું નથી.

મુખ્ય શેતાન જમીનમાંથી બહાર આવે છે.

મુખ્ય શેતાન: મુદત પૂરી થઇ છે. પેલી રોટલાની ભૂલ સુધારી છે કે નહિ? મેં તને કહ્યું હતું ને કે હું જાતે જ આવીને જોવાનો છું. કેમ, ખેડૂત કબજે થયો?

મ૦: પૂરેપૂરો. આપ જાતે જ જોઇ લ્યો. હમણાં એમનામાંથી કેટલાક આવશે! પેલા ચૂલામાં પેસી જાઓ અને તેઓ શું કરે છે તે જુઓ! આપને સારી પેઠે સંતોષ થશે!

મુખ્ય શેતાન: [ચૂલામાં પેસતાં] અમે જોઇએ છીએ!

ખેડૂત અને ચાર ડોસાઓ પ્રવેશ કરે છે. પાછળ સ્ત્રી આવે છે. પુરુષો મેજની આજુબાજુ બેસે છે. સ્ત્રી લુગડું પાથરે છે અને ખાવાના પદાર્થો મૂકે છે. ડોસાઓ મજૂરની સાથે સલામની આપ-લે કરે છે.

૧ લો ડોસો : કેમ ? પેલું પીણું વધારે બનાવ્યું છે ને ?

મ૦ : હાજી ! અમારે જેટલી જરૂર હતી તેટલો ગાળ્યો છે. એટલી કિંમતી ચીજને શું કરવા બગાડવી ?

૨ જો ડોસો : બરાબર તૈયાર થયો છે ?

મ૦ : પહેલા ધાણુ કરતાં ઘણો સારો !

૨ જો ડોસો : એ બનાવતાં તું ક્યાંથી શીખ્યો ?

મ૦ : દુનિયામાં ફરવાથી ઘણી વસ્તુઓ શીખાય છે !

૩ જો ડોસો : હા, હા. તું તો ખરો જાણકાર દેખાય છે !

સ્ત્રી દારૂ અને પ્યાલા લાવે છે.

ખે૦ : જરા જરા લ્યો.

સ્ત્રી શીશામાંથી રેડીને પ્યાલા ભરે છે.

સ્ત્રી : અમારું માન રાખો !

૧ લો ડોસો : [પીએ છે] તમારા માનમાં ! વાહ, સરસ છે. સાંધેસાંધામાં વ્યાપી જાય છે. આનું નામ તે ખરું પીણું !

બીજા ત્રણ ડોસાઓ પીએ છે. મુખ્ય શેતાન ચૂલામાંથી બહાર આવે છે. મજૂર જાય છે અને એની પાસે ઊભો રહે છે.

મ૦ : [સરદારને] જુઓ હવે શું થાય છે તે. હું એ સ્ત્રીને મારા પગ વતી પાડી નાખીશ અને એનાથી દારૂ ઢળી જશે. પહેલાં એ એનો છેલ્લામાં છેલ્લો રોટલાનો ટુકડો આપતાં અચકાતો ન હતો, પણ હવે એક દારૂના પ્યાલા માટે એ શું કરે છે તે જુઓ.

ખે૦ : [સ્ત્રીને] ચાલ ત્યારે, ફરીથી પ્યાલા ભર અને વારાફરતી બધાને આપ. પહેલાં, આ આપણા મિત્રને. પછી માઈકલ દાદાને.

સ્ત્રી પ્યાલો ભરે છે અને ટેબલની આજુબાજુ ફરે છે. મજૂર વચમાં પગ નાખી તેને પાડી નાખે છે. અને તેનો પ્યાલો ઊંધો વળી જાય છે.

સ્ત્રી : અરે તારું ભલું થાય, તેં તો ઢોળી નાખ્યો! તું વચમાં આડો શું કરવા આવે છે? તારું નખ્ખોદ જાય!

ખે૦ : [સ્ત્રીને] શું કર્યું! કેવી જંગલી છે! તારી આંગળીઓ તો અંગુઠા જેવી છે અને બીજાને ગાળો દે છે! જુઓ તો ખરા, કેવી સરસ ચીજને એ જમીન ઉપર ઢોળી નાખે છે.

સ્ત્રી : મેં કાંઇ જાણીજોઇને ઢોળ્યું નથી.

ખે૦ : જાણીજોઇને જ ઢોળ્યું છે. હું આવું ત્યાં સુધી જરા ઊભી રહે. પછી જમીન ઉપર દારૂ કેમ ઢોળાય છે એ હું તને બતાવું. [મજૂરને] અને તું ગદ્ધા! ટેબલની આજુબાજુ ફૂદા શાનો કરે છે. તને શેતાન રાખે!

સ્ત્રી ફરીથી પ્યાલા ભરે છે અને બધાને આપે છે.

મ૦ : [ચૂલા આગળ પોતાના સરદાર પાસે જાય છે] તમે જોયું ને? પહેલાં એ તેનો ટુકડો આપતાં પણ નો'તો અચકાતો અને હવે દારૂના પ્યાલા માટે તેણે તેની સ્ત્રીને માર્યા જેવું કર્યું. અને મને શેતાનની પાસે એટલે આપની પાસે મોકલ્યો.

મુખ્ય શેતાન : સરસ! ઘણું સરસ! મને સંતોષ થયો છે!

મ૦ : હજી જરા જુઓ તો ખરા! તેમને આટલો શીશો ખાલી કરવા દો અને પછી શું થાય છે એ તમે જોજો. અત્યારથી જ તેઓ એકબીજાને માખણ લગાડવા મંડી પડયા છે, અને થોડા વખત પછી તેઓ શિયાળવા જેવા લુચ્ચા એકબીજાની ખુશામત કરવા માંડશે.

ખે૦ : બોલો દોસ્તો, આ મારા કામ વિષે તમારો શો અભિપ્રાય છે? મારા દાદા મારી સાથે રહેતા હતા. અને હું એમનું ભરણપોષણ કર્યા જ કરતો હતો. અને હવે એ અહીંથી મારા કાકા સાથે રહેવા ગયા છે અને અમારી મિલકતમાંથી પોતાનો ભાગ લઇ મારા કાકાને આપવા માગે છે. આપ બરાબર

વિચાર કરો. તમે બધા ડાહ્યા માણસો છો. અમને અમારા મામા વિના ચાલે, તો તમારા વિના ચાલે. આખા ગામમાં તમારી તોલે આવે એવું કોઇ નથી. દાખલાતરીકે, આ તમે ઇવાન ફેડોરિક ! ગામમાં બધા નથી કહેતા કે, તમે સૌથી વધારે ડાહ્યા છો ? અને ઇવાન ઇડોવિચ મારે મન તો, સાચું પૂછો તો, મારાં માબાપ કરતાં યે વધારે છે. અને આ માઇકેલ સ્ટેપેનિક તો અમારા એક જૂના મિત્ર જ છે !

૧ લો ડોસો : [ખેડૂતને] સારા માણસ સાથે વાત કરવામાં ફાયદો જ છે. જ્ઞાન મેળવવાની એ રીત છે. તમે પણ એવા જ છો. તમારી તોલે આવે એવું પણ કોઇ નથી !

૨ જો ડોસો : તમે ડાહ્યા અને મમતાળુ છો. એથી જ તમે મને ગમો છો.

૩ જો ડોસો : મારી તમારા તરફ પૂરેપૂરી લાગણી છે. હું એ શબ્દોમાં કહી શકતો નથી. આજે જ હું મારી ઘરવાળીને કહેતો હતો કે......

૪ થો ડોસો : વા'લેશરી ! ખરા વ્હાલેશરી !

મ૦ : [મુખ્ય શેતાનને કોણી મારે છે] સાંભળ્યું ? આ બધું જૂઠું છે. એકબીજાની પાછળ તેઓ એકબીજાને ગાળો જ દે છે. પણ અત્યારે, જુઓ, જેમ શિયાળવાં તેમની પૂંછડી હલાવે તેમ તેઓ એકબીજાની ખુશામત કરવા મંડી પડયા છે. આ બધું તે પેલા પીણાનું પરિણામ છે.

મુ૦ શે૦ : એ પીણું અસરકારક છે, બહુ અસરકારક છે. જો તેઓ આ પ્રમાણે જૂઠું બોલતા થઇ જાય તો તો બધા યે આપણા જ કબજામાં આવી જાય. બહુ સારું કર્યું. મને સંતોષ થયો.

મ૦ : હજી જરા જુઓ ! તેઓ જ્યારે બીજો શીશો પૂરો કરશે ત્યારે આનાથી યે સરસ થશે.

સ્ત્રી : [રેડે છે] બીજો એક પ્યાલો લ્યો.

૧ લો ડોસો : બહુ નહિ પડે ? તમારા માનમાં. [પીએ છે] સારા માણસની સોબતમાં પીતાં આનંદ આવે છે.

૨ જો ડોસો : પીધા વિના કેમ ચાલે ? તમારાં ધણીધણિયાણી-નાં માન ખાતર !

૩ જો ડોસો : દોસ્તો ! તમારા માનને ખાતર.

૪ થો ડોસો : આ સાચી જાતનું પીણું છે. ચાલો લહેજત ઉડાવીએ. અમે તમારે માટે બધી સગવડ કરી આપીશું; કારણકે એ બધાનો આધાર મારા ઉપર જ છે ને ?

૧ લો ડોસો : તમારા ઉપર ? નહિ, તમારા ઉપર નહિ. પણ તમારા મોટેરા કહે એના ઉપર.

૪ થો ડોસો : મારા મોટેરાઓ મોટા મૂરખા છે. જેમાંથી આવ્યો ત્યાં જા !

૨ જો ડોસો : અરે બેવકૂફ, આ તેં શું કરવા માંડ્યું છે ?

૩ જો ડોસો : એ કહે છે એ સાચી વાત છે. કેમ જે—આ ગૃહસ્થ આપણી નકામી મહેમાનગીરી નથી કરતા. એને કામ કરાવવું છે. [ખેડૂતને] અને એ કામ કરી શકાય એવું છે. ફક્ત તારે અમને મિજબાની આપવી જોઇએ અને અમારા તરફ યોગ્ય માન બતાવવું જોઇએ. કારણકે તને મારી ગરજ છે, મારે તારી ગરજ નથી. તું તો ભૂંડનો સગો ભાઇ છે.

ખે૦ : અને તું ? શાનો બરાડા પાડે છે ? તમે મારા પર હલ્લો કરવા માગો છો ? તમે એકલું પેટ ભરવામાં જ સમજ્યા લાગો છો !

૧ લો ડોસો : આટલો બધો મિજાજ શેનો કરે છે ? તારું નાક હમણાં ખસેડી ન નાખું તો જોઇ લે.

એ૦ : કોનું નાક મચડાય છે તે આપણે હમણાં જોઇએ.

૨ જો ડોસો : તું તારી જાતને એવડો બધો મોટો માને છે ? તને શેતાન રાખે. હું તારી સાથે બોલીશ પણ નહિ ! હું આ ચાલ્યો !

એ૦ : [તેને પકડી રાખે છે] શું તમે આ મંડળી તોડી નાખશો ?

૨ જો ડોસો : મને જવા દે, નહિ તો હું કોઇને બોલાવીશ.

એ૦ : હું નહિ જવા દઉં. તમને શો હક છે કે......

૨ જો ડોસો : આ હક. [તેને મારે છે]

એ૦ : [બીજા ડોસાઓને] મને બચાવો.

તેઓ એક બીજાને મારે છે અને બધા યે એકીસાથે બોલવા મંડી પડે છે.

૧ લો ડોસો : એ એનું કારણ ! કારણ એનો અર્થ એ છે કે આપણી બધાની પીવાની મંડળી જામી છે !

૨ જો ડોસો : હું બધી ગોઠવણ કરી આપી શકું એમ છું.

૩ જો ડોસો : થોડુંક વધારે પીણું લાવો.

એ૦ : [એની સ્ત્રીને] બીજો એક શીશો લાવ.

બધા મેજની આજુબાજુ બેસે છે અને પીવા માંડે છે.

મ૦ : [સરદારને] તમે જોયું ને ? વરુનું લોહી તેમનામાં ચઢી આવ્યું અને તેઓ વરુ જેવા વિકરાળ થઈ ગયા છે.

મુ૦ શે૦ : બહુ અસરકારક પીણું છે. મને સંતોષ થયો છે.

મ૦ : હજી જરા થોભો. તેમને ત્રીજો શીશો ખાલી કરવા દો. હજી યે વધારે મઝાનું થશે.

અંક પાંચમો પૂરો

અંક ૬ ઠ્ઠો

એક ગામડાની શેરી. જમણી બાજુએ કેટલીક ડોશીઓ લાકડાઓ ઉપર દાદા સાથે બેઠી છે. મધ્યમાં સ્ત્રીઓ, છોકરીઓ અને છોકરાઓનું કુંડાળુ છે. નૃત્યનું સંગીત ચાલે છે અને તેઓ નાચે છે. ઝૂંપડીમાંથી ઘોંઘાટ અને પીધેલા માણસોનું બૂમરાણ સંભળાય છે. એક ઘરડો માણસ બહાર આવે છે અને પીધેલા અવાજે ઘાંટા પાડે છે. ખેડૂત તેની પાછળ આવે છે અને તેને પાછો લઇ જાય છે.

દાદા : અરે ? શા ધંધા ચાલે છે. શા ધંધા ?...અઠવાડિયાના દિવસોમાં કામ કરવું અને રવિવાર આવે ત્યારે નાહી ધોઇ સ્વચ્છ થવું, ઘોડાનો સામાન સાફસૂફ કરવો અને ઘડીભર આરામ લેવો અને કુટુંબની સાથે બેસવું—અથવા તો જરા બહાર હરવું ફરવું અને ઘરડાંઓ સાથે ગામનાં કામકાજ સંબંધી વાતો કરવી—હું તો ધારતો હતો કે, આનાથી વધારે આપણે શું જોઈએ ? અથવા તો તમે જુવાન હો તો કાંઈ રમતો રમો. આ પેલાં ત્યાં રમે. એમને જોઇને આનંદ થાય છે. એ બધું મઝાનું અને સારું લાગે છે. [ઝૂંપડીમાંથી બૂમો સંભળાય છે.] પણ આ ? આ શું કહેવાય ! આ તો માણસોને ઊંધે રસ્તે લઇ જાય છે અને શેતાનોને ખુશ થવાનું કારણ આપે છે ! અને આ બધું વધારે પડતું ખાવાનું હોય એનું પરિણામ છે.

પીધેલ માણસો ઝૂંપડીમાંથી લથડિયાં ખાતાં બહાર આવે છે, બૂમો પાડે છે અને છોકરીઓને પકડે છે.

છોકરીઓ : ટૉમ બાપુ, છોડી દ્યો; આ શું કરો છો ?

છોકરાઓ : ચાલો આપણે શેરીની અંદર જતા રહીએ. અહીં રમાય એમ નથી.

કુંડાળામાંથી રમતા બધા જાય છે.

ખેડૂત : [દાદા પાસે જાય છે] હવે તમારી પાસે શું રહ્યું ? વડિલો બધું મને જ આપવાના છે ! [દાદાની સામે આંગળીના ટચાકા ફોડે છે] આ તમને મળશે ! ખાતા જાઓ, હવે તો બધું મારું છે અને તમને કાંઈ નહિ મળે ! વડિલો આવીને પોતે જ તમને કહેશે.

ચારે વડિલો બધા એકી સાથે બોલે છે.

૧ લો વડિલ : કારણ કે બધું શું છે તે હું જાણું છું !

૨ જો વડિલ : પહેલાં મને સાંભળવો પડશે; કારણ કે હું ઘરડું પંખીડું છું.

૩ જો વડિલ : દોસ્ત ! વહાલા દોસ્ત ! જિગરજાન દોસ્ત !

૪ થો વડિલ : ઝૂંપડી તરફ જાઓ, પથારી તરફ જાઓ. ઘરવાળીને ઊભા રહેવાની ક્યાંય જગા નથી. હવે ત્યારે આમ આવ !

ઘરડાઓ એકબીજાના હાથ પકડે છે અને બબ્બેની જોડીમાં એકની પાછળ બીજો એવી રીતે લથડિયાં ખાતા જાય છે. ખેડૂત ઝૂંપડી તરફ પાછો ફરે છે, પણ ત્યાં પહોંચે એ પહેલાં લથડિયાં ખાતો પડે છે અને ન સમજાય એવા અવાજો કાઢે છે. દાદા અને તેમની સાથે બીજા જે હતા તે ઊઠે છે અને બહાર જાય છે. મજૂર અને મુખ્ય શેતાન પ્રવેશ કરે છે.

મ૦ : તમે જોયું ને ! હવે ડુક્કરોનું લોહી એમનામાં ઊછળ્યું છે. અને વરૂમાંથી તેઓ ડુક્કરો બન્યા છે. [ખેડૂત તરફ આંગળી કરે છે] પેલો એ ધૂળમાં પડયો પડયો ભૂંડની માફક બરાડા પાડે છે.

મુ૦ શે૦ : તું સફળ થયો છે ! પહેલાં શિયાળ જેવા, પછી વરૂ જેવા અને હવે ભૂંડ જેવા. એ ખરું પીણું છે ! પણ મને કહે તો ખરો તેં એ બનાવ્યું શી રીતે ? હું ધારું છું કે તેં શિયાળ, વરૂ અને ભૂંડના લોહીનું મિશ્રણ કરીને બનાવ્યું હશે !

મ૦ : ના, ના. મેં તો ફક્ત એને વધારે પડતું અનાજ જ આપ્યું. જયાં સુધી એની પાસે જરૂર જેટલું અનાજ હતું ત્યાં સુધી એ એનો છેવટનો ટુકડો આપતાં પણ અચકાતો ન હતો; પણ જયારે એની પાસે એટલું બધું થઇ ગયું કે એનો શો ઉપયોગ કરવો એની એને સૂઝ ન પડવા લાગી ત્યારે તેનામાં શિયાળ, વરૂ અને ભૂંડનું લોહી જાગ્રત થયું. પશુનું લોહી તો એનામાં પહેલેથી જ હતું; ફક્ત પશુના લોહીનું કાંઇ ચાલતું ન હતું !

મુ૦ શે૦ : ઠીક, તું હોશિયાર છે. તેં પેલા રોટલાની ભૂલનું પૂરેપૂરુ પ્રાયશ્ચિત્ત કરી દીધું છે ! હવે ફક્ત ખેડૂતોને દારૂ પીવાની જ જરૂર છે. અને દારૂ પીશે એટલે તેઓ પૂરેપૂરા આપણા જ છે !

સમાપ્ત

સરસ્વતી ગ્રન્થમાલાના અભિપ્રાયો

ગૂજરાતમાં આજ સુધીમાં આરંભાયેલી અને અસ્તિત્વ ધરાવતી તમામ ગ્રન્થમાળાઓમાં, સાહિત્યના પ્રકાર અને સસ્તા-પણામાં કદાચ સૌને પાછળ મૂકી દેતી આ સરસ્વતી ગ્રન્થમાળાના પ્રથમ પુસ્તક તરીકે મહાદેવ દેસાઈની કલમના પ્રસાદરૂપ 'વીર વલ્લભભાઈ' મળે છે. ઇચ્છીએ કે ગૂજરાત આ નવીન ગ્રન્થમાળાનો પૂરેપૂરો લાભ ઉઠાવશે.

સૌરાષ્ટ્ર

*

ગુજરાતમાં સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય તરફથી સસ્તું સાહિત્ય બહાર પાડવામાં આવ્યું, ત્યાર પછી નવજીવન પ્રકાશન મંદિર તરફથી તેથી પણ સસ્તું સાહિત્ય બહાર પાડવામાં આવ્યું, અને હવે પ્રસ્થાન કાર્યાલય તરફથી તેથી પણ સસ્તું સાહિત્ય બહાર પાડવામાં આવે છે તે જોઈ કયા સાહિત્યપ્રેમીને આનંદ નહિ થાય ?

નૂતન ગુજરાત

*

સરસ્વતી ગ્રન્થમાળાની યોજના છ મહિનાથી અસ્તિત્વમાં આવી છે. તે દરમિયાન તેના તરફથી પ્રગટ થએલાં પુસ્તકો સમાજમાં નવું વિધાન કરવામાં ઉપયોગી થાય એવાં પ્રેરણાત્મક અને બલપ્રદ વિચારો આપનારું સાહિત્ય પૂરું પાડવામાં મદદગાર થયાં છે. આ ગ્રન્થમાળાની ભાષા અને લેખનશૈલી સાદી, અને સરળ છતાં શિષ્ટ અને સુંદર હોઇને સર્વ કોઇ આ વિચારો સમજી શકે છે.

ગુજરાતી

સરસ્વતી ગ્રન્થમાળા

યોજના

ગૂજરાતમાં જે જાગૃતિ આવી છે તેને પોષે, ટકાવે અને વધારે; દેશાભિમાન જાગૃત થાય, તેમજ રાષ્ટ્રનિર્માણ કરવામાં જોઇતા સદ્‌ગુણો ખીલે તે માટે જુદા જુદા દેશોમાં થએલી ક્રાન્તિઓના ઇતિહાસ; ક્રાન્તિકારક મહાન પુરુષોનાં જીવનચરિત્રો; ઐતિહાસિક વાર્તાઓ; તેમજ ખેડૂતો, મજૂરો, કારીગરો અને સ્ત્રીઓ જે આજનાં જીવનમાં કચરાઇ રહેલ છે તેમનાં જીવનમાં નવું ચેતન પ્રગટે એવું સાહિત્ય આ ગ્રન્થમાળા દ્વારા આપવામાં આવે છે.

વાર્ષિક પૃષ્ટ સંખ્યા ૭૦૦ પાનાં
લવાજમ : હિંદમાં રૂા. ૨)
પરદેશના રૂા. ૩)

જાતિને જાગ્રત કરનારું સાહિત્ય દેશના યુવકો ઉપર બૉમ્બની પેઠે ફેંકયા જવું, આંખ અને બહેરાના કાન ઉઘાડી નાંખવા એ આ ગ્રન્થમાળાનું વ્રત છે.

નરસિંહભાઈ પટેલ

પહેલા વર્ષનાં પુસ્તકો

વીર વલ્લભભાઇ	૦-૨-૬
રાજાજીની વાતો	૦-૩-૦
અમેરિકાનું સ્વાતંત્ર્ય યુદ્ધ	૦-૪-૦
જાતકકથા સંગ્રહ	૦-૩-૦
ક્રાન્તિ	૦-૬-૦
ક્રાન્તિકારી લગ્ન	૦-૩-૦
“૧૮૫૭” [બગાવતની બીજી બાજુ]	૦-૩-૬
ઇટાલીનો મુક્તિયજ્ઞ	૦-૬-૦
ગરીબની હાય	૦-૩-૦

(ટપાલખર્ચ જુદું)

*

થોડા જ સેટો બાકી છે. આખો સેટ લેનારને રૂપિયા બેમાં મળશે.

બીજું વર્ષ

વીરની હાકલ	૦-૧૨-૦

: તૈયાર થાય છે :
દારૂનિષેધ અને સ્વરાજ
ગાંધી કૂચ [આલ્બમ]
રૂપિયા બે ભરી ગ્રાહક બનો.

પ્રસ્થાન કાર્યાલય : પારસી અગિયારી સામે : અમદાવાદ.

મુંબઇના એજન્ટ : સી. જમનાદાસની કુ. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ.